

Македонским // Тезисы докладов XII научной сессии. Секция исторических наук. – Черновцы, 1966. – С.85-87; **13.** Мусієнко К.С. Історія Стародавньої Греції: Методичні вказівки для студентів-заочників. Чернівці, 1971. – 21с.; **14.** Мусієнко К.С., Мусієнко А.В. Етнографические сведения у Арриана // Всесоюзная сессия по итогам полевых этнографических и антропологических исследований 1982-1983 гг.: Тезисы докладов. – Черновцы, 1984. – № 2. – С. 400-401; **15.** Мусієнко К.С. Ідея світового панування у планах Олександра Македонського // Питання стародавньої та середньовічної історії, археології й етнографії. – Чернівці, 1997. – Вип. 3. – С. 19-25; **16.** Особиста справа студента Винокура Й.С. (1948-1953) // Архів ЧНУ ім. Ю.Федьковича. – Інв. № 52; **17.** Особиста справа Мусієнко К.С. (1949-1987) // Архів ЧНУ ім. Ю.Федьковича. – Інв. № 19; **18.** Пивоваров С. К.С. Мусієнко – педагог і науковець // Питання стародавньої та середньовічної історії, археології й етнографії. – Чернівці, 1997. – Вип. 3. – С. 13-19.

УДК 94(477.85)“18/19”(092):378

Сергій ПОПИК, Олександр МАСАН
ПРОФЕСОР ЙОГАН ЛОЗЕРТ –
ФУНДАТОР МЕДІЄВІСТИЧНИХ СТУДІЙ
У ЧЕРНІВЕЦЬКОМУ УНІВЕРСИТЕТІ

У повідомленні йдеться про науково-освітню діяльність першого професора всесвітньої історії в Чернівецькому університеті Йогана Лозерта (1846-1936), який був визначним фахівцем у галузі середньовічного джерелознавства. Він працював на філософському факультеті упродовж 1875-1893 рр. і читав курси лекцій з історії Стародавнього Сходу, античності, середньовіччя та нового часу. Й. Лозерт вивчав історію ранньої європейської реформації і в 1884 р. видав монографію «Гус і Вікліф», яка того самого року вийшла в Лондоні в англійському перекладі під назвою «Вікліф і Гус». Великою заслугою чернівецького дослідника була підготовка наукового видання головного твору Дж. Вікліфа – «Трактату про Церкву», яке побачило світ у Лондоні 1886 р. До учнів Й. Лозерта належав Р.Ф. Кайндль, який на початку ХХ ст. став професором і ректором Чернівецького університету.

Ключові слова: всесвітня історія, історія середніх віків, джерелознавство, Чернівецький університет, Й. Лозерт, Я. Гус, Дж. Вікліф, Р.Ф. Кайндль.

Сергей ПОПЫК, Александр МАСАН
ПРОФЕССОР ЙОГАН ЛОЗЕРТ –
ОСНОВОПОЛОЖНИК МЕДИЕВИСТИЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЙ
В ЧЕРНОВИЦКОМ УНИВЕРСИТЕТЕ

Первым профессором всеобщей истории в Черновицком университете был Йоган Лозерт (1846-1936), выдающийся специалист в области источ-

никоведення середніх віків. Он працював на філософському факультеті на протязі 1875-1893 рр. і читав курси лекцій по історії Давнього Востока, античності, середньовіччя і нового часу. Й. Лозерт вивчав історію ранньої європейської реформації і в 1884 р. видав монографію «Гус і Вайкліф», яка в тому ж році вийшла в Лондоні в англійському перекладі під назвою «Вайкліф і Гус». Великою заслугою чернівецького дослідника була підготовка наукового видання головного твору Дж. Вайкліфа – «Трактату про Церкву», який побачив світ в Лондоні в 1886 р. К учням Й. Лозерта належав Р.Ф. Кайндль, який в початку ХХ ст. став професором і ректором Чернівецького університету.

Ключові слова: загальна історія, середньовіччя, джерелознавство, Чернівецький університет, Й. Лозерт, Я. Гус, Дж. Вайкліф, Р.Ф. Кайндль.

**Sergiy POPYK, Oleksandr MASAN
PROFESSOR IOHANN LOSERTH – THE FOUNDER OF MEDIEVAL
STUDIES IN CHERNIVTSI UNIVERSITY**

The article goes on to discuss scientific and educational activities of Iohann Loserth (1846-1936), the first professor in World History at Chernivtsi University, who was an outstanding expert in the domain of medieval source studies. He used to work at Philosophy College throughout 1875-1893 and read lecture courses on Ancient East History, Antiquity, Middle Ages and New Ages. I. Loserth studied the history of early European reformation and published the monography «Hus und Wyclif» (1884), which was published in London the same year in English translation under the title of «Wyclif and Hus». Of considerable contribution into the history science was the preparation of scientific issuing of the of J. Wyclif's main work «Tractatus de Ecclesia», which was published in London in 1886. R.F. Kaindl, who was granted professor's degree in early 20th century and became rector of Chernivtsi University, was the successor of I. Loserth.

Key words: universal history, Middle Ages, source studies, Chernivtsi University, I. Loserth, I. Hus, J. Wyclif, R.F. Kaindl.

Лекції із стародавньої, античної і середньовічної історії у Чернівецькому університеті ім. Франца-Йосифа I упродовж 1875-1899 рр. читалися в курсі всесвітньої історії одним професором, який очолював однойменну кафедру на філософському факультеті. В 1899 р. було відкрито окрему кафедру стародавньої історії [6, с. 127]. Крім того, обов'язковий для студентів усіх факультетів курс австрійської історії базувався значною мірою на темах, пов'язаних із середньовічною історією Австрії, Угорщини, Чехії та інших складових частин монархії Габсбургів. Також у межах фахової спеціалізації передбачалися лекції з допоміжних історичних дисциплін і практичні заняття в історичному семінарі.

Першим професором всесвітньої історії в alma mater Francisco-Josephina був медієвіст, доктор Йоган Лозерт (Johann Loserth), який працював тут з 1875 до 1893 р. [16, с. 63-64]. На жаль, ім'я цього працюючого

го дослідника і педагога майже забуте в Чернівецькому університеті і, мабуть, не відоме в Україні. Для прикладу, в історії вузу, виданій 1995 р. з нагоди його 120-річчя, Й. Лозерт згадується лише один раз, навіть без вказівки на те, яку посаду він займав і в які роки працював [5, с. 53]. Невдовзі цю прогалину було заповнено невеликим повідомленням, опублікованим автором цих рядків і студенткою С. Фрунчак у кафедральному збірнику, який виходив тоді ще порівняно незначним накладом [3]. Через це вітчизняним фахівцям практично невідомі життя, діяльність і численні праці Й. Лозерта з різних проблем історії європейського середньовіччя, передусім ранньої Реформації. Отже, залишається актуальним висвітлення науково-педагогічної діяльності вченого, що і є головною метою цього повідомлення.

Й. Лозерт народився 1 вересня 1846 р. у м. Фульнек у Моравії у неможливій родині дрібного торговця. Упродовж 1866-1869 рр. він навчався у Віденському університеті, де слухав лекції професорів А. Єгера, Й. Ашбаха, О. Лоренца, Т. Зіккеля та інших відомих істориків того часу. Відтак Й. Лозерт поглиблював фахову освіту як джерелознавець і палеограф у престижному Австрійському інституті історичних досліджень, заснованому в 1855 р. [1, с. 117-118]. Він вчився там з 1869 до 1871 р. [13, с. 328]. До речі, серед перших випускників цього закладу, які закінчили його ще в 1857 р., були науковий керівник Й. Лозерта, відомий медієвіст професор О. Лоренц і перший професор австрійської історії у Чернівецькому університеті Ф. Ціглауер фон Блюменталь [17, с. 290].

Одержавши блискучу джерелознавчу підготовку, Й. Лозерт під керівництвом професора О. Лоренца захистив докторську (габілітаційну) дисертацію на тему «Історичні джерела Кремсмонстера в 13 і 14 ст.», яку опублікував у 1872 р. В цей час він вже викладав історію в одній з реальних гімназій Відня, продовжуючи активну дослідницьку роботу в галузі джерелознавства. Зокрема, Й. Лозерт підготував до друку декілька збірок середньовічних документів і хронік: «Кьонігсзальські історичні джерела» (1874), «Студії богемських історичних джерел» (1875) та інші [16, с. 63].

В 1875 р. д-ру Й. Лозерту було запропоновано очолити кафедру всесвітньої історії у новозаснованому Чернівецькому університеті. Після переїзду до Чернівців і початку викладацької діяльності він досить швидко написав підручник для університетів під назвою «Нарис загальної світової історії» [11], який одержав високу оцінку в наукових колах і серед широкої громадськості. Схвальні відгуки про підручник та уривки з нього друкувалися навіть у щоденній «Чернівецькій газеті» [18; 18а].

Як науковець професор Й. Лозерт почав активно досліджувати історію гуситського руху, діяльність і реформаторське вчення Я. Гуса (1371-1415) та вплив на нього ідей англійського реформатора Дж. Вікліфа (1320-1384), досягнувши в цій галузі медієвістики значних успіхів. Окрім численних статей і рецензій, видрукованих у другій половині 70-х – 80-х роках XIX ст. у центральних австрійських і німецьких журналах, як-от:

«Архів австрійської історії», «Повідомлення Австрійського інституту історичних досліджень», «Журнал церковної історії», «Історичний журнал» тощо, Й. Лозерт написав монографію «Гус і Вікліф», яка побачила світ 1884 р. [12].

Книга містила глибокий порівняльний аналіз теорій двох видатних ідеологів ранньої європейської реформації. У її першій частині дослідник розкрив загальні передумови поширення вікліфізму як релігійного вчення на початку XV ст. та його вплив на початок реформаційного руху в Чехії і Моравії. У другій частині Й. Лозерт проаналізував твори Я. Гуса, насамперед ті, що виникли як пряме наслідування вчення й ідей Дж. Вікліфа.

Дослідник аргументовано доводив, що найревнішим послідовником англійського реформатора був саме Я. Гус, який з великим ентузіазмом сприйняв вікліфізм. Й. Лозерт підкреслював, що чеський реформатор від самого початку своєї діяльності як релігійного ідеолога цілком ґрунтувався на вченні Дж. Вікліфа, нерідко дослівно запозичуючи аргументи й докази з творів останнього. Книгу Я. Гуса «Про Церкву» вчений характеризував як майже буквальне відтворення однойменного трактату Дж. Вікліфа. На думку Й. Лозерта, це наслідування виявлялося не тільки в аргументації й ідеях Я. Гуса, але й у послідовності висунутих ним доказів, структурі твору тощо. Водночас дослідник відзначив іншу важливу й парадоксальну обставину, а саме, що трактат Я. Гуса користувався значно більшим визнанням і популярністю, набув більшого поширення, ніж книга Дж. Вікліфа, хоча її відзначала справжня оригінальність, послідовна логіка та методичність викладу матеріалу. З огляду на це Й. Лозерт вважав трактат «Про Церкву» Я. Гуса лише слабким відображенням однойменного трактату Дж. Вікліфа.

Монографія чернівецького вченого викликала великий інтерес у наукових колах не лише Австро-Угорщини, але й за її межами, насамперед в Англії. Невдовзі після виходу книги у Відні її переклад на англійську мову побачив світ у Лондоні під назвою «Вікліф і Гус» [14]. В 1925 р. вийшло друге німецьке видання монографії [13, с. 328].

Продовжуючи розробляти цю тему, вивчаючи твори і проповіді Дж. Вікліфа, професор Й. Лозерт підготував до друку головний твір реформатора «Трактат про Церкву» (1378 р.), який з'явився окремим фоліантом у Лондоні в 1886 р. [9]. Латинському тексту джерела передувала велика вступна стаття чернівецького дослідника, написана англійською мовою, яка була, по суті, самостійним науковим дослідженням. Насамперед Й. Лозерт подав стислий, але ґрунтовний аналіз головної концепції трактату, особливо наголосивши на поглядах Дж. Вікліфа щодо участі й ролі церкви в суспільно-політичному житті. Дослідник висвітлив також структуру трактату й дав характеристику кожної його частини. Далі він розглянув питання про поширення текстів трактату серед послідовників і противників Дж. Вікліфа. Як і в згаданій вище монографії, Й. Лозерт

зазначив, що праця «Трактат про Церкву» користувалася найбільшою популярністю серед гуситів. У зв'язку з цим у Чехії та Сілезії з'явилося й чимало опонентів Дж. Вікліфа (С. Жнімський, С. Палечський, Й. Гофман та інші), які вивчали «Трактат про Церкву» з метою його критики [9, с. XXVI-XXX].

Й. Лозерт детально проаналізував тексти рукописних списків трактату, які збереглися у різних бібліотеках Європи й були використані ним при підготовці видання. В цій роботі чернівецький професор проявив себе як досвідчений і скрупульозний джерелознавець та палеограф, адже він мав справу із середньовічними манускриптами. До речі, для опрацювання рукописів йому не потрібно було конче їздити у віддалені чи закордонні бібліотеки. Підтримуючи тісні контакти з провідними фахівцями Австро-Угорщини та інших країн, Й. Лозерт одержував потрібні матеріали за їхнім посередництвом і опрацьовував рідкісні рукописні джерела безпосередньо в Чернівцях [14, с. VIII]. Наступними роками Й. Лозерт підготував до друку і такі твори Дж. Вікліфа, як трактат «Про євхаристію» [7] та «Проповіді» [8], які побачили світ теж у Лондоні в 1887-1892 рр.

Про лекційні курси, які читав Й. Лозерт у Чернівецькому університеті, дають певне уявлення їхні переліки, котрі виходили тоді друком. На жаль, не всі вони збереглися в університетській бібліотеці. Так, у літньому семестрі (починався 1 березня, закінчувався 31 липня) 1887 р. професор читав курс «Всесвітня історія в епоху салічного і штауфенського цісарського дому» (4 години на тиждень), вів палеографічні вправи, тобто практичні заняття із середньовічної палеографії (2 год.), та вправи в історичному семінарі – читання і пояснення уривків із кьонігсзальських історичних джерел (2 год.) [20, с. 11-12]. У літньому семестрі 1888 р. професор читав курси «Всесвітня історія в епоху Рудольфа Габсбурзького» (3 год.) та «Історія пап» (2 год.), а також вів вправи в історичному семінарі [21, с. 11-12]. У зимовому семестрі (починався 1 жовтня, закінчувався 28 лютого) 1888/89 навч. р. студенти могли прослухати наступні курси професора Й. Лозерта: «Всесвітня історія в епоху Реформації» (3 год.), «Історія політичного і релігійного реформаційного руху в XIV і XV ст.» (2 год.) та «Дипломатика, спеціальна частина (імператорські і папські документи)» (3 год.) та займатися вправами в історичному семінарі [22, с. 11]. У літньому семестрі 1889 р. Й. Лозерт читав курси зі стародавньої і нової історії, а саме: «Історія східних народів у стародавності» (2 год.), «Історія французької революції» (3 год.) та «Французька політика в 1801-1809 рр.» (1 год.), працюючи і в семінарі [23, с. 11]. На наступний семестр він оголосив такі курси: «Грецька історія» (3 год.), «Історичні джерела Німеччини в середні віки» (2 год.) та «Християнський календар у середньовіччі» (3 год.). До цього додавалися звичайні вправи (2 год.) [24, с. 11]. У зимовому семестрі 1890/91 навч. р. Й. Лозерт читав курси «Всесвітня історія середньовіччя до початку боротьби за інвеституру» (3 год.), «Про серед-

ньовічні історичні джерела» (2 год.), «Латинська палеографія (з особливою увагою до потреб філології)» (3 год.), а також вів вправи [25, с. 11]. На літній семестр він заявив курси «Історія хрестових походів» (3 год.), «Всесвітня історія в епоху саксонських, салічних і штауфенських імператорів» (3 год.) та вправи [26, с. 11]. У наступному зимовому семестрі 1891/92 навч. р. професор читав «Всесвітню історію епохи Рудольфа Габсбурга» (3 год.), «Про старіші і новіші історичні фальсифікації. З особливою увагою до груп австрійських земель» (2 год.), «Основи дипломатики» (3 год.) та вів семінар [26, с. 12]. Незважаючи на брак переліків курсів лекцій за деякі семестри, неважко помітити, що професор Й. Лозерт забезпечував викладання всієї всесвітньої історії – від Стародавнього Сходу до ХІХ ст. включно. Багато навчального часу він відводив середньовічному джерелознавству та допоміжним історичним дисциплінам.

Чернівецький науковець захоплювався нумізматиною і був членом-кореспондентом Віденського нумізматычного товариства. Він став першим хранителем мюнцкабінету Чернівецького університету, створеного 1890 року на основі університетської колекції монет і медалей. Вона нараховувала 3589 одиниць, а також 19 банкнот і 3 гемми. Й. Лозерт також створив при мюнцкабінеті невелике зібрання рідкісних старожитностей. На час його від'їзду з Чернівців мюнцкабінет нараховував 5049 одиниць зберігання [16, с. 75].

Численні джерелознавчі та монографічні праці принесли професору Й. Лозерту європейську відомість, його було обрано членом багатьох наукових товариств в Австрії і Західній Європі. 1893 року він одержав запрошення на посаду професора всесвітньої історії одного з найстаріших австрійських університетів – Грацького. Й. Лозерт прийняв цю пропозицію і переїхав до Граца. Після цього він не бував у Чернівцях, але не забував університет. Так, 2 грудня 1900 р. професор Й. Лозерт надіслав вітальну телеграму з нагоди 25-річчя з часу відкриття Франціско-Йосефіни [6, с. 100]. Того року ювілей відзначали саме на початку грудня.

В Чернівецькому університеті на місце Й. Лозерта було призначено приват-доцента Віденського університету д-ра З. Герцберг-Френкеля, який був ректором у 1905-1906 рр. і помер у 1913 р. Після нього в 1914 р. кафедрі всесвітньої історії очолив д-р К. Казер, який перед тим працював на посаді надзвичайного професора у Грацькому університеті, тобто деякий час належав до молодших колег Й. Лозерта [6, с. 127, 130]. Отже, зв'язки останнього з Чернівецьким університетом зберігалися, хоч і в опосередкованій формі.

У Граці професор Й. Лозерт продовжував дослідження ранньої європейської реформації, а також зайнявся вивченням історії контрреформації в Австрії. Цій темі він присвятив чимало статей і монографію «Реформація та контрреформація у внутрішньоавстрійських землях» (1898). Трохи пізніше Й. Лозерт написав підручник під назвою «Історія пізнього середньовіччя від 1197 до 1492 р.» [10]. Назва останнього певною мірою

відображала тодішню періодизацію, прийняту в німецькомовних університетах, згідно з якою XIII-XV ст. розглядалися як доба пізнього середньовіччя. Книга вийшла друком 1903 р. у престижній німецькій серії «Підручник із середньовічної і нової історії», яку видавали Г. фон Белов і Ф. Майнеке.

У 1917 р. професор Й. Лозерт вийшов на пенсію, однак продовжував активно займатися науково-дослідницькою діяльністю. Як зазначалося, він був членом багатьох австрійських, зарубіжних і міжнародних наукових товариств, у тому числі членом-кореспондентом Цісарської АН у Відні (з 1896 р.) і дійсним членом Австрійської АН (з 1933 р.). Напередодні 90-річчя академіка Й. Лозерта його колеги й учні – члени Історичного товариства Штирії і Товариства німецьких істориків у Граці видали солідну збірку наукових студій, присвятивши її «вченому світової слави, який досяг найповажнішого віку» [19, с. 1]. Проте ювіляр помер 30 серпня 1936 р., не доживши лише одного дня до свого 90-річчя [15, с. 311].

З позицій сьогодення можна по-різному оцінювати дослідницькі праці Й. Лозерта. І все ж видані ним трактати Дж. Вікліфа, джерела з історії чеського й австрійського середньовіччя у більшості не втратили свого значення й понині, тому історики світу користуються ними в дослідженнях проблем вікліфізму та ранньої європейської реформації [2; 4]. Велике значення свого часу мали й написані ним підручники, за якими навчалося багато поколінь студентів-істориків Чернівецького, Грацького та інших університетів. Серед них потрібно назвати насамперед Р.Ф. Кайндля, який був одним із найталановитіших учнів Й. Лозерта. Під керівництвом професора він написав декілька невеликих джерелознавчих робіт на теми історії середньовічної церкви, одну з яких – «Про «Страждання мученика Адальберта»» захистив як дисертацію (промоційну) 3 грудня 1891 р., здобувши ступінь доктора філософії [16, с. 61]. Мабуть, саме впливом Й. Лозерта пояснюється той факт, що Р.Ф. Кайндль у багатьох монографіях, наприклад, тритомній «Історії німців у Карпатських краях» (1906-1911) починав розгляд проблеми з доби середньовіччя. Після початку Першої світової війни Р.Ф. Кайндль покинув Чернівці і в 1915 р. одержав запрошення очолити кафедру австрійської історії у Грацькому університеті. Можливо, цьому посприяв професор Й. Лозерт. У будь-якому разі, колишні вчитель та учень деякий час були колегами, хоч і працювали на різних кафедрах.

Розглянутий матеріал свідчить про те, що вже в чернівецький період своєї діяльності професор Й. Лозерт став визначним фахівцем у галузі джерелознавства середніх віків, зробив великий внесок у вивчення ранньої європейської реформації, забезпечив студентів власним підручником із всесвітньої історії, прищеплював їм поважне ставлення й інтерес до джерел як основи пізнання історичних явищ і процесів. Наукові праці фундатора медієвістичних студій у Чернівецькому університеті заслуговують на поглиблене вивчення і виважені оцінки.

Джерела та література: 1. Гутнова Е.В. Историография истории средних веков. – 2-е изд., перераб. и доп. / Е.В. Гутнова. – М.: Высш. школа, 1985. – 479 с.; 2. Илларионова Е.В. Жизнь и литературная деятельность Джона Виклефа / Е.В. Илларионова // Из истории западноевропейского средневековья: Сб. статей. – М., 1972. – С. 198-237; 3. Масан О., Фрунчак С. Професор Йоганн Лозерт – перший медієвіст Чернівецького університету / Олександр Масан, Світлана Фрунчак // Питання стародавньої та середньовічної історії, археології й етнографії: Збір. наук. статей. – Чернівці, 1997. – Вип. 4. – С. 94-99; 4. Сапрыкин Ю.М. Взгляды Джона Уиклифа на общность имущества и равенство / Ю.М. Сапрыкин / Средние века. – М., 1971. – Вып. 34. – С. 163-190; 5. Чернівецький університет. 1875-1995: Сторінки історії. – Чернівці: Рута, 1995. – 208 с.; 6. Alma mater Francisco Josephina. Die deutschsprachige Nationalitäten-Universität in Czernowitz: Festschrift zum 100. Jahrestag ihrer Eröffnung 1875 / Hrsg. von R. Wagner. – München: Verlag H. Meschendorfer, 1975. – 427 S.; 7. Ioannis Wyclif. De Eucharistia. – London, 1892; 8. Ioannis Wyclif Sermones. – London, 1887-1890; 9. Iohannis Wyclif. Tractatus de ecclesia / Now first edited from the manuscripts with critical and historical notes by Dr. Iohann Loserth. – London, 1886; 10. Loserth J. Geschichte des späteren Mittelalters von 1197 bis 1492. – München, 1903; 11. Loserth J. Grundriss der allgemeinen Weltgeschichte. – Wien, 1877-1879; 12. Loserth J. Hus und Wiclif. – Wien, 1884; 13. Loserth Johann // Österreichisches biographisches Lexikon 1815-1950. – Wien, 1972. – Bd. 5; 14. Loserth J. Wiclif and Hus / Transl. by M.J. Evans. – London, 1884; 15. Mitteilungen der Numismatischen Gesellschaft in Wien. – 1936. – Bd. XVI. – Nr. 117-120 (September-Dezember); 16. Norst A. Alma Mater Francisco-Josephina: Festschrift zu deren 25-jährigen Bestande / Anton Norst. – Czernowitz: Pardini, 1900; 17. Prelitsch H. Ferdinand Zieglauer von Blumenthal und seine Zeit / Hans Prelitsch // Alma mater Francisco Josephina. Die deutschsprachige Nationalitäten-Universität in Czernowitz: Festschrift zum 100. Jahrestag ihrer Eröffnung 1875 / Hrsg. von R. Wagner. – München: Verlag H. Meschendorfer, 1975. – S. 289-292; 18. Prof. Dr. Loserth's Weltgeschichte // Czernowitzer Zeitung. – 1877. – 23. Juni; 18~~7~~. Das neueste Lehrbuch der Weltgeschichte // Czernowitzer Zeitung. – 1877. – 8. Juli. – S. 1-2; 19. Studien zur mittleren und neueren Geschichte vornehmlich der Steiermark: Johann Loserth zum 90. Geburtstage gewidmet. – Graz, 1936; 20. Verzeichnis der öffentlichen Vorlesungen an der k.k. Franz-Josef-Universität zu Czernowitz im Sommer-Semester 1887. – Czernowitz, 1887. – 27 S.; 21. Verzeichnis ... im Sommer-Semester 1888. – Czernowitz, 1888. – 27 S.; 22. Verzeichnis ... im Winter-Semester 1888/89. – Czernowitz, 1888. – 27 S.; 23. Verzeichnis ... im Sommer-Semester 1889. – Czernowitz, 1889. – 27 S.; 24. Verzeichnis ... im Winter-Semester 1889/90. – Czernowitz, 1889. – 27 S.; 25. Verzeichnis ... im Winter-Semester 1890/91. – Czernowitz, 1890. – 27 S.; 26. Verzeichnis ... im Sommer-Semester 1891. – Czernowitz, 1891. – 29 S.; 27. Verzeichnis ... im Winter-Semester 1891/92. – Czernowitz, 1891. – 29 S.